

De kritische receptie van Conscience in Engeland

door

OSKAR WELLENS

Hendrik Conscience oogste niet alleen triomfen in eigen con-
treien; ook in het buitenland mocht hij zich verheugen in een
ongemeen ruime belangstelling voor zijn romans. Bij de weinige
Nederlandse auteurs die een internationale weerklank vonden,
neemt hij beslist een ereplaats in. Een opmerkelijk aantal van de
indrukwekkende reeks verhalen die hij schreef werd vrij vlug na
publikatie in eigen land vertaald in verscheidene talen¹, waaronder
het Engels dat wegens zijn uitgestrekt taalgebied Conscience
potentieel binnen het bereik bracht van een werkelijk massaal
lezerspubliek.

In de volgende bladzijden heb ik gepoogd een beeld op te han-
gen van de ontvangst die Conscience te beurt viel in de Engelse
kritiek. Zoals men weet, kon de Britse lezer zich sedert het begin
van de negentiende eeuw informeren over de boekenmarkt via een
breed forum van periodieke geschriften waarin professionele critici
nagenoeg alle pasverschenen werken recenseerden.

Vooraleer ons te buigen over deze aan Conscience gewijde com-
mentaren, kunnen we ons afvragen of er geen informatie voorradig
is die een licht werpt op de totstandkoming en de publikatie van
de Engelse vertalingen van Consciences werk. Terwijl we over de
achtergronden van de Franse en Duitse uitgaven vrij uitvoerig wor-
den ingelicht in Consciences briefwisseling², zijn er, voor zover ik
heb kunnen nagaan, geen documenten bewaard gebleven over
Consciences relaties met zijn Engelse vertalers en uitgevers. Welis-
waar zinspeelt hij een paar keer op het verschijnen van enkele van
zijn romans in Engeland, maar we vernemen niets over de transac-
ties die aan deze uitgaven ten grondslag lagen. Nochtans is het
aannemelijk dat de schrijver met de Britse uitgeverwereld gecorres-

1. Zie Georg Hermanovski en Hugo Tomme, *Zuidnederlandse literatuur in vertaling - Bibliografie* (Hasselt, 1961), Prosper Arents, *Flemish writers translated 1830-1931 - Bibliographical essay* (Brussel, 1931), en Prosper Arents, *De Vlaamse schrijvers in het Engels vertaald 1481-1949* (Gent, 1850).

2. Zie Dr. Gilbert Degroote en Jan de Schuyter, *Hendrik Conscience en zijn uitgevers* (Antwerpen, 1953).

pondeerd heeft, want we weten uit contracten die hij met zijn Vlaamse uitgever Van Dieren sloot dat hijzelf de belangen van zijn vertaalde werken zou behartigen³. Bovendien schreef Conscience zelf „opdrachten” of „inleidingen” voor sommige van zijn in Groot-Brittannië verschenen werken. De afwezigheid van gegevens in dit verband is vermoedelijk te wijten aan het feit dat zes van de acht Britse uitgeverijen die Conscience op de markt brachten, in de loop van de negentiende eeuw hun activiteiten staakten waardoor hun archiefmateriaal verloren ging of, wat twijfelachtig is, op een onbekende plek verborgen zit. De twee overblijvende uitgeverijen, nl. Constable and Longman, hebben mij laten weten dat zij niet over relevante documentatie in verband met Conscience beschikken. Er is dus niets bekend over de ontstaansgeschiedenis van deze Engelse vertalingen, noch over de oplage ervan of de honoraria die Conscience ervoor aangeboden kreeg. Hoe dan ook, dat Conscience in Groot-Brittannië lange tijd een opgemerkt en zelfs gevierd auteur was blijkt zonder meer uit de veertig pagina tellende lijst die Arents aanlegde van de Engelse uitgaven en heruitgaven van Conscience's werken⁴ en eveneens, zoals nu verder wordt aange-
toond, uit de kritische reacties op zijn oeuvre.

Conscience trok voor het eerst de aandacht van de Engelse kritiek met Longmans fraai geïllustreerde uitgave in januari 1846 van *Sketches from Flemish Life*, waarin waren opgenomen „Siska van Roosemael”, „The Progress of a Painter”, en „What a Mother Can Endure”, in een vertaling van Nicolas Trübner die later in Paternoster Row 60 zelf een uitgeversbedrijf opzette. Blijkbaar hield deze uit Thüringen afkomstige Oostenrijker zich op de hoogte van de literaire nieuwigheden in het Duitstalig gebied. Hij stelt Conscience aan de Engelse lezer voor door nogal wat biografische gegevens over de auteur te ontleenen uit Snellaerts essay „Die flämische Litteratur und ihre hervorragendsten Schriftsteller” dat verschenen was in de *Allgemeine Augsburger Zeitung* van 11 juli 1844, alsook uit een brief van Conscience gericht aan zijn eerste Duitse vertaler Melchior von Diepenbrock.

Het gezaghebbende en internationaal gerenommeerde *The Athenaeum* recenseert in zijn rubriek „Our Library Table” van 10 januari 1846 (blz. 37-38) als eerste van de Engelse literaire tijdschriften deze *Sketches*. De criticus beperkt zich hoofdzakelijk tot het citeren uit Trübners lovende uitlatingen over Conscience, maar kan diens kwalificatie van de drie verhalen als „meesterwerken” niet onderschrijven. Wel vindt hij ze „individual and instructive”.

3. *Ibidem*, pp. 274-276.

4. *De Vlaamse schrijvers in het Engels vertaald*, pp. 31-74.

Verder noteert hij dat deze „first of Belgian novelists” zich fel anti-Gallisch opstelt, terwijl de vignettes die de *Sketches* horen te verluchten, volgens hem duidelijk de heersende Franse decoratiemodus imiteren. Al met al, een weinig geestdriftige commentaar van een knorrig recensent die blijkbaar moeilijk raad wist met de eerste produkten van een zich als volledig oorspronkelijk aankondigende letterkunde.

De literaire criticus van de *Douglas Jerrold's Shilling Magazine* (III [February, 1846], 185) reageert veel enthousiaster op de *Sketches*. Conscience, meent hij, schrijft „graphically, heartily, and simply”, waardoor een levendige indruk gecreëerd wordt ook bij de niet-ingewijde lezer. Ook deze commentator is getroffen door Consciences afkeer van de vermeende corruptie die uitgaat van Franse beïnvloeding, maar kan toch met deze houding sympathizeren omdat, zo komt het hem voor, de Vlamingen gelukkig hun „primitive simplicity and goodheartedness” hebben bewaard. Consciences geïdealiseerde uitbeelding van een allereenvoudigste, volkse levensstijl werd door een groot gedeelte van de Victoriaanse literatoren, wier literaire criteria doortrokken waren van de vroegere Romantische denkbeelden over de ingeboren goedheid en zuiverheid van het ongecompliceerde volkstype, blijkbaar ten zeerste gewaardeerd.

Veruit de meest uitgebreide en lovende kritische beschouwingen over de *Sketches* zijn van de hand van Charles William Russell (1812-1880), een bekend Iers geestelijke en aanhanger van de Oxford movement⁵, die voor de *Dublin Review*, waarvan hij co-redacteur is, ruim twintig bladzijden aan Conscience wijdt (September, 1846, 163-184). Russells stuk is meer dan een recensie; het is een in alle opzichten merkwaardige inleiding tot het Zuidnederlandse geestesleven, waarin hij zich bijzonder vertrouwd toont met de kopstukken uit de Vlaamse Beweging. Na een vrij getrouwe beschrijving van de taaltoestanden in het toenmalige België, gevolgd door een overzicht van de gedenkwaardige momenten uit de middeleeuwse letterkunde en het culturele verval na de renaissance, concentreert Russell zich op de heropleving met prominenten als Jan Frans Willems, Jan Baptist David en Conscience van wie hij vervolgens leven en werken overloopt. Deze jonge Vlaamse auteur, schrijft Russell, is de schepper van een echte nationale literatuur waarvan *Het Wonderjaer* (1837) en *De Leeuw van Vlaanderen* (1838) de eerste geslaagde voortbrengselen zijn. Vooral dit laatste werk wordt door Russell passend gesitueerd en de persona-

5. Zie over Russell *Dictionary of National Biography*.

ges ervan beschreven. Peilend naar het sukses van *De Leeuw* zegt Russell: „we can well understand the enthusiasm with which this work was received by a people in whose mind the idea of nationality is so boldly and so deeply impressed, but who for years had found no voice to express, and no painter to clothe, it in the forms of life and reality.” Vooraleer de *Sketches* te bespreken geeft Russell enkele beschouwingen over de roman, die, zoals men weet, met veel tegenzin door conservatieve critici werd aanvaard als een volwaardig literair genre. Russell is bereid prozaverhalen aan te bevelen als ze maar voldoende stichtelijk op de lezer inwerken. Het is precies deze didaktische bekommernis die, meent hij, uit elke bladzijde van de *Sketches* spreekt. Tenslotte is Russell zeer ingenomen met de katholieke geest waarvan *Consciences* verhalen doordrongen zijn. De uitbeelding van personages die onbevangen hun Rooms geloof belijden kan alleen maar tot navolging vanwege de Ierse lezer leiden, meent Russell. In zijn slotwoord doet hij een pathetische oproep tot het Ierse schrijversgild om aan *Conscience* een voorbeeld te nemen. Immers, zo betoogt hij, er bestaat een „strong analogy...between the condition of the language and literature of our own country and those of Belgium, and we have willingly overlooked, for the sake of this association, many a minor point of exception, to which in rigid criticism we should have adverted. With how much more of affectionate indulgence should we regard a similar effort, could we find some Irish Hendrik *Conscience* with courage and skill to undertake it!” Kortom, het is zonder meer duidelijk dat Russells enthousiasme over *Consciences Sketches* grotendeels ingegeven werd door een oprechte bekommernis om de verdrongen Ierse cultuur opnieuw een eigen gezicht te geven. Als overtuigd nationalist zag Russell in *Conscience* blijkbaar het sprekend voorbeeld van een begaafd enkeling die zijn verdrukt volk met één ruk uit de geestelijke armoede kon halen. Een dergelijke heropstanding verdiende navolging bij de Ieren die net als de Vlamingen hun culturele identiteit dreigden te verliezen.

Verdere kritische reacties op *Consciences* vertelkunst worden aangetroffen in het midden van de vijftiger jaren wanneer nieuw vertaalwerk verschijnt. Ondertussen had *The Athenaeum* flink bijgedragen tot de bekendheid van *Conscience* in Engeland door in de loop van 1847 drie essays te wijden aan „Flemish Literature”. De tekst van deze reeks was geredigeerd door *Consciences* bewonderaar en vriend Joseph-Octave Delepierre die sedert 1843 fungeerde als secretaris van de Belgische ambassade in London. Eigenlijk was het *Conscience* zelf die, zoals uit zijn correspondentie met

Delepierre blijkt⁶, nagenoeg het volledig materiaal voor deze bijdragen leverde. Aldus bevat het eerste stuk (June, 26, 668-669) door de auteur zelf in de openbaarheid gegeven biografische details, die de grondslag vormden voor de vele latere levensbeschrijvingen. In de twee volgende afleveringen (August, 14, 861-862; September, 18, 979-980) doet Delepierre een beroep op de sympathie van de Engelse lezer voor de recente heropleving van het Vlaams geestesleven, geeft hij verder een bondig overzicht van de culturele Zuidnederlandse geschiedenis en introduceert leven en werk van Jan de Laet en Jan Frans Willems. Er hoeft nauwelijks gewezen te worden op de grote betekenis die dergelijke informatieve geschriften in een prestigieus tijdschrift hadden voor de internationale bekendmaking van het nieuwe klimaat in Vlaanderen en van zijn vroegere literaire hoogtepunten. Terwijl de belangstelling voor het Noordnederlandse geestesleven sedert de zeventiende eeuw vrij levendig was gebleven, was tot de doorbraak van Conscience in de Angelsaksische landen nauwelijks iets geweten over het Europees niveau van het vroeger Vlaams literair patrimonium. In juni 1848 (blz. 647) bespreekt *The Athenaeum*, vermoedelijk bij monde van Delepierre, de pas in Antwerpen gepubliceerde, maar nog niet in het Engels vertaalde *Geschiedenis van Graaf Hugo van Craenhove en Lambrecht Hensmans*. Conscience wordt hier eens te meer bewonderd om zijn „fertile genius” en „indefatigable industry”. De twee verhalen worden omstandig samengevat en van *Van Craenhove* zegt de criticus: „The author has never written more brilliant pages than are to be found here. He has shown his power to sound the depths of the human heart, to regulate dramatic action, and to weave the chain of sentiment and passion so as to produce striking and enthralling effect”.

In 1854 besloot de bekende Schotse uitgever Thomas Constable, in samenwerking met Hamilton en Adams van London, en M'Glashan van Dublin, Conscience op te nemen in zijn „Miscellany of Foreign Literature”, een reeks die beoogde een aantal representatieve recente buitenlandse werken voor de Engelse lezer toegankelijk te maken. In deze galerij waren reeds verschenen Mór Jokais *Hungarian Sketches in Peace and War* en Herman Hettners *Athens and the Peloponnese*. Conscience kwam dus op de derde plaats met *Tales of Flemish Life*, dat bestond uit „The Recruit”, „Mine Host Gansendonck”, „Blind Rosa” en „The Poor Nobleman”. De weerklank van Engelse recensenten op deze goedkope,

6. G. Degroote, „Onuitgegeven brieven van H. Conscience”, *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Academie voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XXI (1967), 155-161; 168-170.

maar verzorgde bundel was ongemeen groot. Tientallen periodieken, waaronder heel wat kranten, lieten niet na deze *Tales* geestdriftig te adverteren. Hieronder volgt een keuze uit deze recensies met enkele citaten eruit die, naar het mij leek, summier maar treffend de kritische ontvangst van deze *Tales* illustreren.

De *Caledonian Mercury* van 11 december 1854 zegt van de *Tales*: „They are told ably and genially, and present us with stirring illustrations of Flemish life in a variety of its most characteristic phases.” Deze criticus is vooral getroffen door „The Recruit” dat hij qua opzet en uitwerking ongeëvenaard vindt. De *Critic* (XIII [December 1854]) plaatst de *Tales* bovenaan een lijst die het tijdschrift geselecteerd heeft als eindejaarslectuur. Conscience wordt hier beschouwd als een bij uitstek realistisch auteur van de Vlaamse middenstand. Wanneer we deze verhalen lezen, schrijft deze recensent, vergeten we dat we in Engeland zijn. „We live for the time with the Flemings”, vervolgt hij, „we close the book when we have read, and we can feel that a new region has been opened to us, and that there is a spot upon the earth’s face not far from us, which we traverse in almost every summer tour where there is a people for whom our sympathies have been enlisted”. Hij beëindigt zijn commentaar met een aanbeveling die ongetwijfeld Conscience wel menig Brits lezer zal bezorgd hebben: „But let the reader buy it (i.e.; de *Tales*) on our recommendation, and he will thank us for having placed such a treasure in his hands.”

De *Edinburgh Guardian* (December, 1854, 766-767) drukt een bijzonder uitvoerige recensie. In drie volle en met kleine letter gezette foliokolommen worden de Belgische taaltoestanden geschetst, Conscience’s leven en werken gepresenteerd, waarna overvloedig geciteerd wordt uit „The Recruit” dat sterke bewondering afdwingt. Uit de volledige bundel vertalingen, zegt deze medewerker, komt Conscience naar voren met de volgende vertellersgaven: „his perfect fidelity to nature, his simple and genuine pathos, his deep and unobtrusive sense of religion, and his quiet but effective humour.”

De *Nonconformist* (December, 1854, 1064-1065) is eveneens in de wolken. De recensent die de afwezigheid van specifiek nationale kenmerken in de meeste buitenlandse romans betreurt, vindt precies bij Conscience een echte volksaard uitgebeeld. Conscience’s verhalen, schrijft hij, „bring us into the every-day world of Flanders; they associate us with Flemings; they satisfy us with scenes and sensations that have novelty and freshness to us, and that leave us with really enlarged knowledge, in addition to our having been well entertained and amused. Hendrik Conscience is a man of genius — has the soul of a true poet, though he does not write in

the recognised forms of poetry. His fine instincts, his exquisite sensibility, has deep perception of character, are evidenced by these tales; and the union of these qualities with high creative power, has given to each of the stories the thrill and warmth of life, and the distinctness of a true individuality." Vooraleer ter illustratie een lange passage uit „Baas Gansendonck" te citeren zet ook deze criticus de lezer aan vooral niet aan deze *Tales* voorbij te gaan: „we feel unwonted pleasure in thus commending this beautiful volume of fine fiction, — which (...) will not easily find a rival in merit and interest, among the lighter books prepared for the delectation of Christmas readers."

De *Athenaeum* (December, 1854, 1588) wijst eveneens op de sterk nationale tendensen in Consciences werk en aarzelt niet hem onder te brengen bij heimatschrijvers als Töpffer, Auerbach, d'Arboville, Souvestre en Hawthorne. Consciences talenten moeten inderdaad hoog geschat worden, maar het tijdschrift is minder gelukkig met de neerslachtige toon die uit de *Tales* spreekt.

In een bondige commentaar beklemtoont de *Literary Gazette* (January, 1855, 9-10) het informatieve karakter van de *Tales*. Conscience heeft niet alleen leesgenot op het oog; hij hangt ook een levendig beeld op van Vlaamse zeden en gewoonten, waarover in Engeland nog te weinig geweten is. Volgt dan een lang extract uit „Blind Rosa". De *Scottish Review* (January, 1855, 91-92) typeert de *Tales* als „charmingly simple" en „truthful representations of Flemish manners and modes of thinking, in which we will find not a little to amuse, and certainly much to admire" en citeert met voldoening in toto Triens brief aan Jan uit „The Recruit". Voor *Tait's Edinburgh Magazine* (January, 1855, 56) is Conscience „a charming writer" en zijn *Tales* „are of a class which will delight all readers of fiction, while they are free from every objectionable trait, and may be confined to the hands of the young by guardians the most scrupulous." Ook dit tijdschrift kiest „The Recruit" uit als het beste van de vijf verhalen. Eens te meer wijst de auteur van deze recensie op Consciences talent om eenvoudige menselijke gevoelens nauwgezet te vertolken.

De recensie die de *Eclectic Review* (February, 1855, 234-235) wijdt aan de *Tales* getuigt van een bijzonder waardering. Het loont de moeite deze criticus wat langer aan het woord te laten: „Though not written in the form of poetry, they (i.e. de *Tales*) breathe its genuine spirit — the fine instincts, tender susceptibilities, and yearning humanities of the true disciple of Parnassus. The volume has strong distinctive points of interest which lay hold of the sympathies of the reader, and sustain him in a state of deep and permanent interest. It is the best book of the kind with which

we have met for a long time, and by its quiet, simple, and graphic sketches, admits us into the very heart of Flemish humble life. Pure and chaste in sentiment, unaffected in style, and exquisitely tender in its delineations of human character and passion, the volume is sure to prove an acceptable companion. It cannot be lost amidst the cloud of fictitious publications. It has strong points of individuality, and opens up a world of feeling, and an order of domestic habits strikingly distinct from what prevails around us. Each of the tales has a sombre hue. There is nothing joyous in them, and it is a striking fact, the philosophy of which may well engage attention, that the fictions of our Continental neighbours generally bear the impress of sorrow. The first tale — The Recruit is our favourite. It is a lovely narrative, simply and tenderly told, of the faithful love of a Flemish girl. We pity the reader who can peruse it without emotion. For ourselves, we are free to confess that it has touched us deeply etc." Tenslotte kan nog vermeld worden dat de *Tales of Flemish Life* dezelfde gunstige ontvangst te beurt vielen in *The Church and State Gazette*, in de *Banner of Ulster* en in de *Edinburgh Advertiser*.

Het laatste werk van Conscience dat de Engelse pennen in beweging zette, was *Tales and Romances*, uitgebracht door Lambert and Co tussen 1855 en 1857. Deze uitgave bestond uit zes delen met vertalingen van door Conscience recent in België gepubliceerde romans. Verscheidene van deze delen werden voorzien van een woord vooraf waarin Conscience werd gelauwerd als een romancier van Europees formaat. Voorts werd hierin niet alleen zijn historisch evokatievermogen beklemtoond, maar ook zijn rake schilderingen van het volksleven in een heldere voor iedereen bevattelijke stijl. Conform met de typisch Victoriaanse opvatting dat sociale misbedeeldheid alleen maar caritatief kan verlicht worden, wordt Conscience hier aanbevolen als uitstekende lectuur voor de armen. Immers, hij leert dat men tevreden moet zijn met zijn lot. Het is juist dit conservatisme waaraan een recensent bij de bespreking van de *Tales and Romances* voor *The Athenaeum* (July, 1855, 812) aanstoot neemt. Hij verwijt Conscience sentimentalisme en is onaangenaam getroffen in de verhalen door „the absence of anything like encouragement to progress" en neemt niet dat Conscience „stagnation as content and acquiescence as self-sacrifice" predikt. Dit is kritiek die beslist vooruitloopt op sommige moderne sociaal-geëngageerde opvattingen van literatuur. De *Spectator* (July, 1855, 759) is ook niet opgetogen over de *Tales and Romances*. Terwijl dit tijdschrift de verhalen „not remarkable" vindt, bekritizeert het Conscience op de spits gedreven emotionele tafereelen. Weliswaar houdt de *Literary Gazette* (July, 1855, 473) zijn

oorspronkelijk gunstige houding tegenover Conscience aan, maar er is minder applaus. De *Tales and Romances* „give striking pictures of Flemish life, with moral and social lessons equally applicable to a similar sphere of our own population”, is het oordeel van de criticus.

Het pasopgerichte blad voor bibliofielen *Notes and Queries* (July, 1855, 76) heeft zich nu ook bij de Engelse Consciencecommentatoren gevoegd. Alluderend op Byrons poëtische bliksemcarrière schrijft het tijdschrift dat Conscience „awoke one morning and found himself famous.” Vooral Consciences waarheidsgetrouwe scènes en zijn morele lessen vallen in de smaak. Als spreekbuis van de Anglikaanse Kerk is het niet verwonderlijk dat *The Ecclesiastic* (August, 1855, 439) veel aanbevelingswaardigs in de *Tales and Romances* ontdekt zoals „a genial warmth of feeling”, „a frank simplicity of style” en „a high tone of religious principle.” Kortom, besluit de criticus, ideale lectuur voor de kristelijke lezer. Ook *Tait's Edinburgh Magazine* (September, 1855, 567-569) looft Consciences „moral purity and fitness” waarvan voornamelijk „The Curse of the Village” doordrongen is. „The Lion of Flanders” wordt ook geslaagd bevonden, maar Conscience heeft te weinig aandacht gehad voor de lokale kleur en voor het evenwicht tussen de epische gebeurtenissen en de huiselijke taferelen. Met andere woorden, hier wordt de al te episodische opbouw van *De Leeuw* op de korrel genomen. *Sharpe's London Magazine* (October, 1855, 252) vat „The Lion of Flanders” en „Veva” bondig samen, maar onthoudt zich verder van evaluatie, behalve dan dat beide romans een nogal eenzijdig en zelfgenoegzaam patriotisme etaleren.

De *Critic* (November, 1855, 533-534) meent dat Conscience dezelfde plaats in Vlaanderen inneemt als Scott in Groot-Brittannië en drukt de wens uit eerlang een volledige editie van Consciences verhalen in Engelse vertaling te kunnen begroeten. De lezer krijgt een synopsis van „The Lion” en de Slag der Gulden Sporen wordt „a spendig description” genoemd. De *Dublin Review* (December, 1855, 502-503) is van oordeel dat Consciences schitterende gaven onverzwakt werkzaam zijn geweest in de *Tales and Romances*. We horen dezelfde lofbetuigingen op zijn „truthfulness”, „purity” en „delicacy”.

Het is tenslotte George Eliot die, schrijvend in *The Westminster Review*, (October, 1855, 612-613) dat onder haar impuls uitgegroeid was tot aan kwaliteitstijdschrift voor highbrows, een veel minder vleierend oordeel over Conscience velt⁷. In de inleiding van

7. Deze recensie werd herdrukt en bekomentarieerd door Irène Simon, „George Eliot and Hendrik Conscience”, *Revue des langues vivantes*, XXVI (1960), 386-389.

haar recensie verklaart ze dat de goede pers die Conscience over het algemeen in Engeland te beurt gevallen is en het feit dat hij zich aankondigt als de schepper van een nieuwe literatuur haar met nieuwsgierigheid en zelfs hoge verwachtingen naar de *Tales and Romances* hebben gedreven. Haar ontgoocheling was echter zeer groot. „Belgian literature” wordt afgedaan als „a literature in its long robes” en ze bekent dat ze uit gebrek aan interesse de lectuur van Consciences historische romans vroegtijdig moest staken. „The Curse of the Village” en „The Happiness of Being Rich” heeft ze wel beëindigd, maar, schrijft ze, ook deze verhalen vertonen „the fatal defect of being written in the spirit of the apologue, wherein the men and women speak and act in order to prove a moral, or to rouse some sentiment in the reader, and not as a result of any natural combination of character with circumstance.” Bovendien stelt George Eliot vast dat Consciences psychologisch inzicht niet ver boven dat van de sprookjesschrijver reikt. Ze heeft ook geen goed woord voor zijn dialogen die ze als „stiff and stagy” omschrijft. Concluderend is ze toch bereid deze *Tales and Romances* „harmless” te noemen. George Eliots hard verdict over Conscience hoeft nauwelijks te verbazen. In die periode begon zij zelf haar creatief talent aan te boren, wat leidde tot de grondlegging van de moderne psychologische roman in de Engelse literatuur. Begaafd met een ongemeen verfijnd indringingsvermogen in de psyche van haar personages en aandachtig voor de wisselwerking van milieu en erfelijkheid kon ze maar weinig genoeg nemen met Conscience simplistische karaktertekeningen. Daarbij komt nog dat Consciences doorzichtige moralistische neigingen botsten met haar eis dat de les van een verhaal de lezer subtiel en impliciet moet bijgebracht worden.

Hoewel Conscience tot het begin van de twintigste eeuw onverminderd vertaald en zelfs geplagieerd werd in Engeland⁸, toch blijven na *Tales and Romances* de kritische commentaren op deze nieuwe uitgaven grotendeels achterwege. De verklaring hiervoor ligt voor de hand: Engelse periodieken waren slechts bij uitzondering geneigd aan heruitgaven een kritische bespreking te wijden.

Het is Consciences overlijden in 1883 dat opnieuw aanleiding geeft in verscheidene tijdschriften tot uitvoerige levensberichten die ook proberen een algemeen waardeoordeel over Consciences literaire verdiensten uit te spreken. Het is treffend dat deze evaluaties heel wat genuanceerder zijn dan het gejuich dat opging bij Consciences debuut in Engeland. De *Athenaeum* (September,

8. Zie Gilbert Degroote, „De vertaling was letterdievery”, *Linguistica Antverpiensia* X (1976), 71-87.

1883, 368) wijt Consciences populariteit bij het groot lezerspubliek aan zijn meeslepende vertellersgaven. De Vlaamse auteur, zo schrijft de commentator, „carries on his reader from beginning to end with the rapid train of incident which always appeals most successfully to the classes that are chiefly occupied with the physical movement and turmoil of life.” In zijn verhalen die zich afspelen in het verleden, vervolgt deze criticus, neemt Conscience het niet zo nauw met de historische werkelijkheid; de chronologie van de gebeurtenissen is vaak zoek en de taal die Conscience in de mond legt van zijn personages is stroef en anachronistisch. De *Saturday Review* (September, 1883, 332-333) drukt een gedetailleerde levensschets van Conscience af met eveneens een opgave van zijn bekendste werken, waarna een algemene waardering volgt. Deze essayist vindt dat de triviale en retorische aard van Consciences oeuvre gelukkig wordt gecompenseerd door een „exquisite simplicity and sweetness of diction.” Verder meent hij dat Consciences historische romans voorbijgestreefd zijn; ze horen niet meer thuis in het moderne realisme met zijn eis dat de historische reconstructie van dergelijke verhalen wetenschappelijk gefundeerd moet zijn. Meer succes wordt Conscience toegekend in het eigentijdse verhaal, maar toch heeft hij ook hier geen hoogtepunten bereikt. Zijn monologen zijn al te lang uitgesponnen; zijn verteltechniek is te expliciet en de passies al te zeer geforceerd.

De *Academy* (September, 1883, 195-196) laat een minder kritisch geluid horen. De criticus vindt in alle verhalen van de Vlaamse auteur „a brisk and easy narrative, brilliant description, striking characters, and plots cast in careful proportion.” Hij wordt op één lijn geplaatst met Auerbach, Carleton en Turgeniev, maar moet voor hen toch onderdoen in ruimte en blik. Conscience munt vooral uit in de schildering van typisch vrouwelijke eigenschappen die het best geïllustreerd worden in *De Loteling*.

De origineelste bedenkingen over Conscience werden in de *Spectator* (October, 1883, 1350-1352) neergeschreven door Frank Harris, de auteur van een beruchte biografie over Oscar Wilde en van *My Life and Loves* (1925). Harris begint met te zeggen dat de „sweet healthfulness” van Conscience meer waarde voor de mensheid heeft dan het hele oeuvre van de eveneens pasoverleden Turgeniev. Daarna overloopt hij Consciences literaire carrière, waarbij hij terecht opmerkt dat „Each novel was better than the preceding one” en dat Consciences grootste troeven „humility” en „industry” waren. Van de personages uit „The Lion of Flanders” zegt hij dat ze al te fel aangedikt zijn en „so naively consistent as to be amusing”. „Veva”, oordeelt Harris, is als literair werk heel wat geslaagder, want de intrige is „not so closely

fettered to history, and the story gains more in dramatic unity than it loses in regard to historical accuracy." Wat Conscience's realistische fase betreft, hier wijst Harris op de democratische ondergrond van zijn verhalen; de laagste sociale bevolkingsgroepen worden ten tonele gevoerd en ook de oorzaken van hun armzalig lot vrij precies beschreven. Daarom kan Conscience beschouwd worden als een patriot, sociaal hervormer en romancier. Tenslotte vindt Harris dat „The Conscript” (i.e. *De Loteling*) niet moet onderdoen voor George Eliot's *The Mill on the Floss*. In beide auteurs, schrijft Harris, „There is the same humour, the same exactitude of healthy realism; in both, the realism is used as a foundation on which to rear a superstructure of emotion and thought; their methods are similar, it would ill become an Englishman to compare the results. Yet it may be said, in regard to style, that while the instrument used by George Eliot is far superior to that used by Conscience, the Fleming is undoubtedly the greater artist. To the homely vigour of the Teuton he has added the gracefulness, the measure, which are peculiar to the best French prose.”

Uit bovenstaand beknopt overzicht kan zonder meer geconcludeerd worden dat de professionele Engelse kritiek Conscience vertoeteld heeft en hem zonder twijfel een ruim lezerspubliek heeft bezorgd. Er is beslist geen enkel Nederlands auteur die zoals Conscience op zo'n ruime schaal en met zoveel geestdrift begroet werd door Britse recensenten die — men vergete het niet — schreven vanuit een stevige kritische traditie en bovendien vaak geconfronteerd werden met merkwaardig talent van eigen bodem. Buiten zijn ontegensprekelijke vertellersgaven, waaraan Conscience tot diep in de twintigste eeuw hoofdzakelijk zijn grote populariteit bij de brede lagen van het lezerspubliek te danken had, waren er, zoals hun commentaren haast eenstemmig aantonen, nog een hele reeks eigenschappen in Conscience's proza die Victoriaanse critici wisten te waarderen. Omdat ze belletristie haast uitsluitend pragmatisch benaderen, met alle aandacht dus voor de invloed van een literair werk op de gemiddelde lezer, viel Conscience's onverhulde stichtelijke bekommernis bij hen in de smaak, te meer daar hij een stijl hanteerde die direct bevattelijk was zelfs voor de ongeschoolde lezer. In dit verband moet opgemerkt worden dat Conscience's in een niet biezonder individuele of verfijnde, maar eerder stereotiepe taal geschreven werken niet „verraden” werden in een Engelse vertaling. Wel integendeel. Vele van zijn als hinderlijk of onnatuurlijk gevoelde woorden en uitdrukkingen werden door de Engelse vertaler handig weggewerkt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat nagenoeg alle Engelse critici niets dan lof hadden voor de wijze waarop de vertalingen werden uitgevoerd. Uit hun com-

mentaren kan bovendien ook afgeleid worden dat de groeiende Britse belangstelling sedert de Romantiek voor de literaturen buiten eigen grenzen de interesse heeft aangewakkerd voor Conscience die zich aankondigde als de eerste vertegenwoordiger van een herboren literatuur. Het is tenslotte dank zij Consciences successen dat de opkomst van een Vlaams bewustzijn met veel begrip en sympathie in Groot-Brittannië werd begroet.